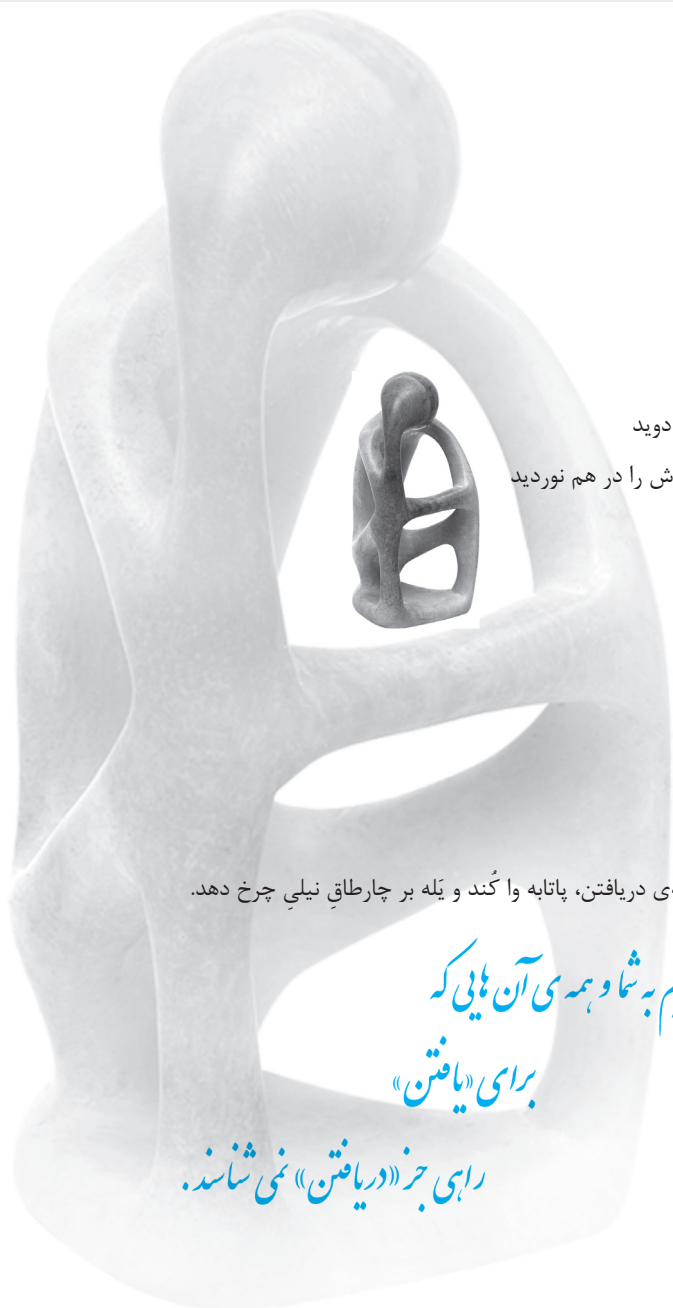

خواننده گرامی «مطالب تکمیلی» زیادی برای این کتاب آماده شده‌است. با اسکن بارکد و وارد کردن کد خراشی که داخل جلد همین کتاب (این روبه‌رو سمت راست) برایتان گذاشته‌ایم، به این مطالب دسترسی پیدا می‌کنید.

محتوای تکمیلی این کتاب

روزی نشست بر پاره‌سنگی

با انگشتانی گره‌کرده در زیر چانه‌اش

و خیره‌نگاهی تا بی‌انتها

آرام آرام شرارِ وسوسه‌ای در رگ‌هایش دوید

و هُرم قدرتی سترگ، ساق‌های بی‌قرارش را در هم نوردید

ناگاه به پا خاست

و گام در راهی نهاد

بی‌انتها

- انسان را می‌گویم -

او ناچار رفتن بود و یافتن

شاید به این امید که روزی، بر فراز قلّه‌ی دریافتن، پاتابه وا کند و یله بر چارطاقِ نیلی چرخ دهد.

تقدیم به شما و همه‌ی آن بانی که
برای «یافتن»

راهی جز «دریافتن» نمی‌شناسند.

سرشناسه: سبطلی هامون، ۱۳۵۲
عنوان و نام پدیدآور: آرایه‌های نهایی / مولف هامون سبطلی .
مشخصات نشر: تهران: دریافت، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری: ۱۷×۲۵ س.م.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۷۷۳-۷۵-۱
وضعیت فهرست نویسی: فیبای مختصر
شماره کتابشناسی ملی: ۹۰۵۶۰۴۴

آرایه‌های نهایی

نویسنده: دکتر هامون سبطلی

با همکاری: دکتر امیرمحمد دهقان

ویراستار: امیرحسین بوژانی

ناشر: نشر دریافت

ناظر چاپ: سعید حیدری

صفحه‌آرا: فرناز صافی

طراح جلد: ایمان خاکسار

نویت و سال چاپ: دوم، ۱۴۰۴

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

بها: ۲۴۵۰۰۰ تومان

تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۵۰۳۹۲

نشانی اینترنتی: www.Daryaftpub.com

پست الکترونیک: daryaftpub@gmail.com

حق چاپ و نشر این کتاب متعلق به ناشر بوده و هرگونه کپی یا نقل مطالب بدون اجازه ناشر دارد.

عشق به نام یگانگی

مقدمه مؤلف

فکر می‌کنی در کدام لحظه‌ها، آدم از همیشه عمرش سبک‌تر است و دیگر، بار هستی‌اش بر روی دوشش سنگینی نمی‌کند و این وسوسه شوم همیشه را که از زیر بار بودنش شانه خالی کند، به ناگاه از یاد می‌برد؟ من احساس می‌کنم، این لحظه، لحظه آفریدن است؛ وقتی که شعری می‌گویی، ترانه‌ای می‌سازی، نقش چهره‌ای می‌زنی که هنوز آن را کسی ندیده و نقل داستانی می‌کنی که هنوز کسی آن را نشنیده. در این لحظه‌هاست که آدم از بودنش راضی می‌شود؛ می‌بیند که دیگر راکد نیست؛ جریان دارد؛ جریان هستی از خودت به ترانه‌ای که ساخته‌ای، چهره‌ای که پرداخته‌ای یا فرضیه‌ای که در سر داری یا اختراعی که در دست... و از زیباترین این آفرینش‌ها شعر است. واقعاً چه لذتی باید داشته باشد، وقتی همین واژه‌های بی‌حوصله عبوس را که به زحمت حاضرند برای چند ثانیه کنار هم بیایند تا جمله‌هایی را معمولی‌تر از هر روز به زبان بیاوریم، طوری کنار هم جمع کنی که، تا دنیا دنیاست، از هم جدا نشوند؛ ترانه‌ای جاودان که همیشه می‌خواند، همچون «صدای سخن عشق» که همیشه می‌ماند:

«آن کلاغی که پرید / از فراز سر ما / و فرو رفت در اندیشه آشفته ابری ولگرد / و صدایش، همچون نیرزه کوتاهی، پهنای افق را پیمود / خبر ما را با خود خواهد برد به شهر.

همه می‌دانند / همه می‌دانند / که من و تو از آن روزنه سرد عبوس / باغ را دیدیم / و از آن شاخه بازیگر دور از دست / سیب را چیدیم / همه می‌ترسند / همه می‌ترسند، اما من و تو / به چراغ و آب و آینه پیوستیم / و نترسیدیم / سخن از پیوند سست دو نام / و هماغوشی در اوراق کهنه یک دفتر نیست / سخن از گیسوی خوشبخت من است / با شقایق‌های سوخته بوسه تو...»

«فروغ فرخزاد»

آیا به راستی، از عصیان عشق در برابر قرارهای بی‌اعتبار، تصویری زیباتر از این می‌توان آفرید؛ عصیانی که بر ما به ارث مانده است، از آن دم که «حوّا» و «آدم» «از آن شاخه بازیگر دور از دست، سیب را چیدند» و «اندیشه‌های آشفته» چون «ابراهیم ولگرد» به آسمان ذهن آدمی سرک کشیدند و جارچیان زمین، طومار خطاهای ما را به منقار گرفتند و به آن سوی افق‌ها پریدند.

و ادبیات واقعی، تماش آفرینش است. آفرینش دنیاهایی تازه با آدم‌هایی تازه؛ آدم‌هایی که هر کاری که بخواهی می‌کنند و هر طوری که بخواهی فکر می‌کنند و دست هیچ‌کس هم به آن‌ها نمی‌رسد، تا آن‌ها را به خاطر کارهایشان با فکرهایشان، بگیرد و به چارمیخ بکشد و بکشد. این جا دنیای خیال است و آرزو، «هرچه می‌خواهد دل تنگت بگو».

آرایه‌های ادبی لفظی

۷	◀ واج‌آرایی (نعمهٔ حروف).....
۱۰	◀ پرسش‌های تمرینی .....
۱۲	◀ سجع (تسجیع).....
۱۵	◀ پرسش‌های تمرینی .....
۱۸	◀ جناس همسان و ناهمسان .....
۱۹	◀ جناس‌های رایج (واژه‌های ایهام‌برانگیز).....
۲۴	◀ جناس‌های ناهمسان (ناقص).....
۲۸	◀ پرسش‌های تمرینی .....

آرایه‌های ادبی معنوی

۳۱	◀ مراعات نظیر (تناسب).....
۳۳	◀ پرسش‌های تمرینی .....
۳۵	◀ تضاد (طباق).....
۳۷	◀ پرسش‌های تمرینی .....
۳۹	◀ متناقض‌نما یا تناقض (پارادوکس).....
۴۳	◀ پرسش‌های تمرینی .....
۴۷	◀ عکس (قلب).....
۴۷	◀ لَفّ و نشر .....
۴۸	◀ تلمیح .....
۴۹	◀ تلمیح‌های رایج.....
۵۲	◀ پرسش‌های تمرینی .....
۵۴	◀ تضمین .....
۵۵	◀ پرسش‌های تمرینی .....
۵۶	◀ اغراق (مبالغه، غلو).....
۵۸	◀ پرسش‌های تمرینی .....
۶۱	◀ حسن تعلیل .....
۶۳	◀ پرسش‌های تمرینی .....
۶۵	◀ مَثَل، تمثیل و اسلوب معادله.....
۶۵	◀ مثل.....

فهرست

- ۶۵ ..... تمثیل
- ۶۶ ..... اسلوب معادله
- ۶۸ ..... تفاوت حسن تعلیل و اسلوب معادله
- ۶۹ ..... پرسش‌های تمرینی
- ۷۱ ..... ایهام
- ۷۵ ..... پرسش‌های تمرینی
- ۷۷ ..... ایهام تناسب
- ۸۱ ..... پرسش‌های تمرینی

آرایه‌های علم بیان

- ۸۴ ..... فرآیند تشبیه
- ۸۵ ..... آرایه تشبیه
- ۹۰ ..... پرسش‌های تمرینی
- ۹۲ ..... اضافه تشبیهی
- ۹۲ ..... اضافه‌های تشبیهی رایج در ادبیات فارسی
- ۹۳ ..... پرسش‌های تمرینی
- ۹۵ ..... مجاز
- ۹۶ ..... مجازهای رایج در ادبیات فارسی
- ۱۰۰ ..... پرسش‌های تمرینی
- ۱۰۴ ..... استعاره مُصْرَحَه (نوع اول)
- ۱۰۶ ..... استعاره‌های رایج در ادبیات فارسی
- ۱۱۰ ..... پرسش‌های تمرینی
- ۱۱۱ ..... تفاوت مجاز و استعاره مُصْرَحَه
- ۱۱۲ ..... پرسش‌های تمرینی
- ۱۱۳ ..... استعاره مَكْنِیَه (نوع دوم)
- ۱۱۴ ..... اضافه استعاری
- ۱۱۶ ..... تفاوت اضافه استعاری و اضافه تشبیهی (در قلمرو ادبی)
- ۱۱۹ ..... تفاوت اضافه استعاری و اضافه اقترانی (در قلمرو ادبی)
- ۱۲۰ ..... پرسش‌های تمرینی
- ۱۲۲ ..... کنایه
- ۱۲۵ ..... تفاوت مجاز و کنایه

فهرست

۱۲۹	هم‌آرایی تشبیه و کنایه
۱۳۰	پرسش‌های تمرینی
۱۳۳	تشخیص (آدم‌نمایی، Personification)
۱۳۴	هم‌آرایی تشبیه و تشخیص
۱۳۵	پرسش‌های تمرینی
۱۳۷	حس آمیزی
۱۴۰	پرسش‌های تمرینی
۱۴۱	امتحان نهایی خرداد ۱۴۰۰
۱۴۱	امتحان نهایی خرداد ۱۴۰۱
۱۴۲	امتحان نهایی خرداد ۱۴۰۲
۱۴۳	شبه‌نهایی خرداد ۱۴۰۳
۱۴۵	امتحان نهایی خرداد ۱۴۰۳
۱۴۷	شبه‌نهایی خرداد ۱۴۰۴
۱۴۸	امتحان نهایی خرداد ۱۴۰۴
۱۵۰	پاسخ تشریحی امتحانات نهایی

تعریف نمادهای به کار رفته در این کتاب

- ۱- **درس:** بیان تعریف‌ها یا مطالب پایه‌ای
- ۲- **نکته:** موضوع‌های ریز مربوط به یک موضوع اصلی یا راه‌های میان‌بر
- ۳- **توجه:** توضیح نکته‌هایی که با بدفهمی همراهند یا باعث اشتباه می‌شوند
- ۴- **یادآوری:** آ. بیان نکته‌های گفته‌شده یا مطالب سال‌های گذشته
ب. بیان ارتباط میان مفهوم‌های جدید و مفهوم‌های قبلی
- ۵- **راهنمایی:** بیان نکته‌ای که در رسیدن به پاسخ سؤال راه‌گشاست، قبل از بیان مستقیم راه‌حل و پاسخ

آرایه‌های ادبی لفظی

واج‌آرایی (نغمه حروف)

به تکرار یک واج (صامت یا مصوت) در سخن گفته می‌شود، به گونه‌ای که طنین آن در گوش برجای بماند و باعث پیدایش موسیقی آوایی در آن بخش از سخن شود.

□ «رشته تسبیح اگر بگسست معذورم بدار / دستم اندر ساعد ساقی سیمین ساقی بود»

صامت / س / چندین بار تکرار شده است و در گوش طنین انداز است.

به عنوان نمونه‌ای دیگر، در این مصراع از حافظ: «بیار باده که بنیاد عمر بر باد است» تکرار صامت / ب / و مصوت / ا / باعث پیدایش موسیقی در کلام شده است.

خفکرت

نام دیگر واج‌آرایی «نغمه حروف» است و شرط لازم برای به وجود آمدنش این است که: یک صامت یا مصوت، دست کم سه بار در فاصله‌ای نزدیک تکرار شود.

تمرین آموزشی: در کدام یک از گزینه‌ها، آرایش واج‌ها احساس نمی‌شود؟

(۱) از پای تا به سر همه سمع و بصر شدم	(۲) خلق چو مرغابیان، زاده ز دریای جان
(۳) دردی نه دواپذیر دارد	(۴) جدا شد یکی چشمه از کوهسار
(۵) مرا مادرم نام مرگ تو کرد	(۶) نهان می‌گشت پشت کوهساران

پاسخ تحلیلی:

تکرار صامت / س / (ص) و مصوت / ا / در نمونه نخست، تکرار مصوت / ا / در نمونه دوم و تکرار صامت / د / در نمونه سوم، موسیقی آوایی زیبایی پدید آورده است که چنین حالتی در نمونه چهارم و ششم، چندان احساس نمی‌شود. در نمونه پنجم نیز تکرار / م / و / ا / واج‌آرایی محسوسی شکل داده است.

این که یک واج با حرف‌های متفاوتی نوشته‌شود، واج‌آرایی را برهم‌نمی‌زند.

در واج‌آرایی به مصوت‌ها نیز توجه داشته‌باشید.

برای مثال در مصراع:

□ «به گوش هوش نبوش از من و به عشرت گوش»

(نیوشیدن: شنیدن و پذیرفتن سخن) علاوه بر تکرار صامت / ش / تکرار مصوت / و / U= / نیز باعث ایجاد موسیقی درونی شده است.

حالا بگویید در این بیت، مصراع نخست واج‌آرایی دارد یا مصراع دوم:

□ «حال دل پیاده واپس ز کاروان / کی داند آن کسی که سوار است بر سمند»

بعید است واج‌آرایی / س / در مصراع دوم از «چشم» شما پنهان مانده باشد، اما توجه داشته‌باشید که در واج‌آرایی وظیفه اصلی بر عهده «گوش» است نه چشم! در مصراع اول کدام واج چهار بار تکرار شده است؟ بله! واج کسره. این واج نوشته نمی‌شود و به چشم نمی‌خورد اما به گوش که می‌آید!

به تکرار پی‌درپی کسره که باعث واج‌آرایی می‌شود، توجه داشته‌باشید.

پس در هردو مصرع بیت بالا، واج‌آرایی پدید آمده است.

حالا به این قطعه شعر از «فروغ فرخزاد» دقت کنید:

□ «من از گفتن می‌مانم / اما زبان گنجشکان / زبان زندگی جمله‌های جاری جشن طبیعت است»

تکرار صامت / ج / در مصراع آخر این قطعه شعر، نه تنها به پیدایش موسیقی درونی آن کمک می‌کند بلکه تداعی‌کننده همهمه صدای گنجشکان (جیک‌جیک) نیز می‌باشد و نشانی است از نبوغ هنری آفریننده آن. به عنوان نمونه‌ای دیگر، تکرار صامت‌های / خ / و / ز / در این بیت از منوچهری دامغانی، تداعی‌کننده صدای ریزش و خرد شدن برگ‌ها در فصل خزان است:

□ «خیزید و خز آرید که هنگام خزان است / باد خنک از جانب خوارزم وزان است»

واج‌آرایی وقتی جنبه هنری بالایی به خود می‌گیرد که واج یا واج‌های تکرار شده، تداعی‌کننده صدایی باشند که با موضوع بیت و عبارت مرتبط است.

نمونه‌هایی دیگر:

□ «بر او راست خم کرد و چپ کرد راست / خروش از خم چرخ چاچی بخاست»

فردوسی، کشیده‌شدن چرخ چاچی (کمان ساخته‌شده در شهر چاچ) را در داستان رستم به تصویر می‌کشد و تکرار صامت‌های / چ / ، / ر / ، / خ / صدایی شبیه به «چرخ چرخ» را تداعی می‌کند که همان صدای کشیده‌شدن کمان است. در این حالت می‌توانیم بگوییم که واج‌آرایی با القای معنایی همراه است و ارزش هنری بالاتری دارد.

حالا بگویید در بیت زیر، واج‌آرایی مصراع اول هنرمندانه‌تر است و القای معنایی دارد یا واج‌آرایی مصراع دوم؟

□ «زیزدان دان نه از ارکان که کوتاه‌دیدگی باشد / که خطی کز خرد خیزد تو آن را از بنان بینی»

در مصراع اول تکرار پی‌درپی واج‌های / ا / ، / ن / و / د / و در ادامه واج / ک / موسیقی زیبایی به مصراع داده‌است. با این حال این صداها هیچ معنایی را که مرتبط با مفهوم مصراع باشد به ذهن القانمی‌کنند؛ اما در مصراع دوم، تکرار صامت / خ / کشیده‌شدن قلم بر روی کاغذ را هنگام خطاطی تداعی می‌کند و شکی نیست که این واج‌آرایی هنرمندانه‌تر از واج‌آرایی مصراع اول است.

تست آموزشی: در کدام گزینه واج‌آرایی هنرمندانه‌تر است و با القای معنایی همراه است؟

- ۱) مکن از خواب بیدارم خدا را / که دارم خلوتی خوش با خیالم
- ۲) ما را ز خیال تو چه پروای شراب است / خُم گو سر خود گیر که خُم‌خانه خراب است (خُم: ظرف بزرگ شراب)
- ۳) خیال خال تو با خود به خاک خواهیم برد / که تا ز خال تو خاکم شود عبیرآمیز (عبیر: ماده‌ای خوش‌بو)
- ۴) صحن سرای دیده بشستم ولی چه سود / کاین گوشه نیست در خور خیل خیال تو (خیل: لشکر، گروه)

پاسخ تحلیلی:

در هر چهار بیت تکرار صامت / خ / باعث ایجاد موسیقی درونی و واج‌آرایی شده‌است. حالا باید از خودمان بپرسیم که تکرار صامت / خ / یادآور صدایی است که مربوط به معنای کدام بیت می‌شود؟ بله، بیت اول که در آن از «خواب» سخن به میان آمده‌است و صدای / خ / القاکننده صدای خواب (خُرْخُر) است! راستی، دقت کنید که در مصراع اول گزینه چهارم، واج‌آرایی صامت / س / نیز به گوش می‌خورد، زیرا حرف «ص» و «س» هر دو نشانه یک واج هستند.

واج‌آرایی (نغمه حروف)

پرسش‌های تهرینی

تمرین ۱: در ابیات زیر تکرار کدام صامت پدیدآورنده واج‌آرایی است.

۱. مخور طعمه جز خسروانی خورش / که جان بابت زان خورش پرورش
۲. گفتم غم تو دارم گفتا غمت سرآید / گفتم که ماه من شو گفتا اگر برآید
۳. گفتم که بر خیالت راه نظر ببندم / گفتا که شب‌رو است او از راه دیگر آید
۴. گرت ز دست برآید مراد خاطر ما / به دست باش که خیری به جای خویشتن است
۵. آن را که چنین دردی از پای دراندازد / باید که فرو شوید دست از همه درمان‌ها
۶. در بهشت انهار و اشجار است و در قرآن، اخبار و اعتبار است.

تمرین ۲: شاعر در ابیات زیر چگونه از واج‌آرایی برای زیبایی بیشتر سخن خود بهره برده است؟

۷. شب از چشم تو آرامش به وام دارد.
۸. مرا مادرم نام مرگ تو کرد / زمانه مرا پتک ترگ تو کرد
۹. دیده آتشین من برکش / و آتشم را بکش به آبی خوش
۱۰. عاقبت از خامی خود سوخته / رهروی کبک نیاموخته

(هنر ۹۳)

۱۱. شاعر در کدام بیت از آرایه «واج‌آرایی» بهره بیش‌تری برده است؟

- ۱) صبا به لطف بگو آن غزال رعنا را / که سر به کوه و بیابان تو داده‌ای ما را
- ۲) آن ابر دُرّ بار ز دریا که برآید / پر کرده ز درم و دانه دهان را
- ۳) رسم عاشق‌کشی و شیوه شهرآشوبی / جامه‌ای بود که بر قامت او دوخته بود
- ۴) شب است و شاهد و شمع و شراب و شیرینی / غنیمت است چنین شب که دوستان بینی

۱۲. «واج‌آرایی» در کدام سروده زیر ارزش هنری بیش‌تری دارد؟

- ۱) سین هفتم سبب سرخی ست / حسرتا که مرا نصیب از این سفره سنت / سُروری نیست
- ۲) نه از روم نه از زنگم / همان بی‌رنگ بی‌رنگم / بیا بگشای در، بگشای، دلتنگم
- ۳) جهان را بنگر سراسر / که به رخت رخوت خواب خراب خود / از خویش بیگانه است
- ۴) بر آسمان وحشی مردان کشت کار / رو آشیانه کن / بر چشم سبز جنگل بیدار / لانه کن

واج‌آرایی (نغمه حروف)

پاسخ تشریحی پرسش‌های تمرینی

۱. تکرار صامت (خ)

۲. گ / و / ا

۳. علاوه بر / ا / تکرار / د / نیز موجب واج‌آرایی شده است.

۴. ت / و (خ)

۵. د / و / ا

۶. مصوت بلند / ا / و مصوت کوتاه / ا / بسیار تکرار شده.

۷. صامت / ن / چندان به گوش نمی‌آید و واج‌آرایی‌اش خیلی برجسته نیست مگر آن که چندین بار در فاصله‌های نزدیک تکرار شود مانند «ز یزدان دان نه از ارکان»

۷. تکرار / ش / نوعی سکوت را به ما القا می‌کند.

۸. تکرار صامت / میم / چه حسی به شما القا می‌کند؟ انگار از ترس زبان‌تان گرفته باشد!

۹. مثل زمانی که که آب روی آتش می‌ریزد، به تکرار / ش / دقت کنید.

۱۰. تکرار / ا / و / خ / چه واژه‌ای را القا می‌کند؟ پاسخش با شما.

گزینہ ۱۱

در هر چهار بیت واج‌آرایی گوش‌نوازی احساس می‌شود، اما تکرار دو واج «د» و «ر» در بیت دوم با واژه «دُر» و صدای فروریختن دُرها (مرواریدها) نیز هماهنگی دارد و آن را القا می‌کند که ارزش هنری بیش‌تری به واج‌آرایی بخشیده است.

۱۲. گزینہ ۱۲

همان ماجرای خواب است و تکرار صامت / خ / که پیش‌تر دیدیم.

به عبارت زیر توجه کنید:

□ «جان ما را صفای خود ده و دل ما را هوای خود ده»

این عبارت را می‌توان به دو قرینه تقسیم کرد که هر قرینه از یک جمله تشکیل شده است. (شرط اول برقرار است).
واژه‌های پایانی دو جمله (خود ده) یکسان هستند و تکرار واژه‌های یکسان در پایان دو جمله، پدید آورنده آرایهٔ سجع نیست؛ بنابراین عبارت بالا در صورتی مسجع به شمار می‌آید که آخرین واژه‌های غیرتکراری دو جمله در واج آخر یا وزن مشترک باشند که این شرط برقرار است: صفا - هوا (هم‌وزنشان یکی است هم حرف آخرشان).
پس در عبارت بالا «صفا» و «هوا»، واژه‌های سجع به‌شمار می‌آیند و «خود» و «ده» در حکم ردیف سجع هستند.

❗ **ردیف سجع** می‌تواند از پایان یکی از دو جمله به قرینهٔ جملهٔ دیگر حذف شود:

□ «که یار موافق بود و ارادت صادق»

روشن است که در این عبارت، واژهٔ «بود» از پایان جملهٔ دوم حذف شده است و باید واژهٔ «صادق» را با واژهٔ «موافق» مقایسه کرد که مسلماً میان آن‌ها سجع برقرار است. (وزنشان یکی نیست اما در حرف پایانی یکسان هستند).

نمونه‌ای دیگر از حذف ردیف سجع:

□ «تو نیز اگر توانی سر خویش گیر و راه مجانبت در پیش.»

تمرین آهوشی: کدام عبارت زیر مسجع است؟

- ۱- صحبتی و فصاحتی و بلاغتی و کرامتی داشت که کس نداشت.
- ۲- خون در روی مالیدم تا در چشم شما سرخ‌روی باشم که گلگونهٔ مردان خون ایشان است.
- ۳- من شبان و روزان آشکارا و نهان شما را به رزم این مردم تیره‌روان خواندم.
- ۴- هم در غایت سوز و اشتیاق بود و هم در شدت لهب فراق.
- ۵- جوانی چُست، لطیف، خندان و شیرین‌زبان در حلقهٔ ما بود که در دلش از هیچ نوع غم نیامدی و لب از خنده فراهم.

پاسخ تحلیلی:

- ۱- واژه‌های «فصاحت»، «بلاغت» و «کرامت» سجع به حساب نمی‌آیند زیرا درون یک جمله آمده‌اند نه در پایان چند جملهٔ پی‌درپی. «داشت» و «نداشت» واژه‌های پایانی دو جمله‌اند، اما سجع به‌شمار نمی‌آیند زیرا تنها تفاوت آن‌ها در پیش‌وند «نَ» است.
- ۲- از سه جمله پدید آمده است که واژه‌های پایانی جمله‌های اول و دوم، یعنی «مالیدم» و «باشم»، تنها در شناسه مشترکند و این برای سجع کافی نیست. «مردان» و «ایشان» نیز درون جملهٔ سوم آمده‌اند و نمی‌توانند پدیدآورندهٔ سجع باشند.
- ۳- یک جمله بیشتر نیست، پس علی‌رغم وجود واژه‌های هم‌قافیه در آن، نباید این عبارت را مسجع به‌شمار آورد.

۴- از دو جمله تشکیل شده است. فعل جمله دوم «بود» است که حذف شده. و گفتیم که حذف ردیف سجع تأثیری بر این آرایه ندارد. واژه‌های قبل از «بود» در این دو جمله عبارتند از «اشتیاق» و «فراق» که در حرف آخر (و بیش‌تر) مشترک هستند.

۵- «نیامدی» از پایان جمله آخر حذف شده است اما حذف آن تأثیری بر سجع ندارد، زیرا ردیف سجع است. واژه‌های قبل از آن یعنی «غم» و «فراهم» در حرف آخر مشترکند، پس واژه‌های سجع به‌شمار می‌آیند.

روش تشخیص واژه‌های هموزن در سجع:

الف) تعداد هجاهای یکسان دارند؛ مثلاً «بیگانگان» و «دانایان» نمی‌توانند هموزن باشند، زیرا اولی چهار هجایی است و دومی سه هجایی.

ب) زمان تلفظ هجاهایشان یکسان است؛ با این توضیح که همه صامت‌ها (ب، پ، ء، ع، ه، ح و ...) به یک واحد زمانی برای تلفظ شدن نیاز دارند. همه مصوت‌های کوتاه (ا، ب، ء) هم برای تلفظ به یک واحد زمانی (به اندازه صامت‌ها) نیاز دارند. همه مصوت‌های بلند (ā, u, i) به دو واحد زمانی برای تلفظ نیاز دارند؛ نمونه:

«طرح» و «زور» هموزن هستند زیرا: ۱. هر دو تک‌هجایی هستند. ۲. طرح: ط (۱) + (۱) + (۱) + ح (۱) = ۴ واحد زمانی

زور: ز (۱) + (۲) + ر = ۴ واحد زمانی. پس زمان تلفظ این دو هجا نیز یکسان است.

«آزادی» و «نامردم» هموزن هستند؛ زیرا: ۱. هر دو سه هجایی هستند ۲. زمان تلفظ هجاها در آنها یکسان است:

آ: آ (۱) + (۲) = ۳ // نا: ن (۱) + (۲) = ۳

زا: ز (۱) + (۲) = ۳ // مر: م (۱) + (۱) + (۱) = ۳

دی: د (۱) + (۱) = ۲ // دم: د (۱) + (۱) = ۲

اما «دستمال» و «پامال» هموزن نیستند زیرا «دست» ۴ واحد زمانی برای تلفظ نیاز دارد اما «پا» ظرف ۳ واحد زمانی تلفظ می‌شود.

سجع (تسجیع)

پرسش‌های تمرینی

تمرین ۱: واژه‌های سجع را در عبارات زیر مشخص کنید.

۱. مَنّت خدای را عَزَّ و جَلَّ که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش مزید نعمت.
۲. باران رحمت بی حسابش همه را رسیده و خوان نعمت بی دریغش همه جا کشیده.
۳. از جمله نام‌های حسن یکی جمال است و یکی کمال.
۴. بی‌آتش قرار ندارد و در آتش وجود ندارد.
۵. شما در گل منگرید در دل بنگرید.
۶. هر نفسی که فرومی‌رود مُمدّ حیات است و چون برمی‌آید مفرح ذات.
۷. فزایش باد صبا را گفته تا فرش زمردین بگسترد.
۸. در بهشت از هزار گونه نعمت است و در قرآن از هزار گونه پند و حکمت است.
۹. در بهشت انهار و اشجار است و در قرآن اخبار و اعتبار است.
۱۰. هم راحت بود هم آفت، هم وفا بود هم جفا.
۱۱. اشتری و گرگی و روباهی از روی مصاحبت مسافرت کردند.
۱۲. جهان از شما زیادت دیده‌ام و بار بیشتر کشیده‌ام.

تمرین ۲: واژه‌های مشخص شده در کدام نمونه، سجع نیستند؟

۱۳. مال از برای آسایش عمر است نه عمر از بهر گردن مال.
۱۴. توانگری به هنر است نه به مال و بزرگی به عقل است نه به سال.
۱۵. سر عشق نهفتنی است نه گفتنی و بساط مهر پیمودنی است نه نمودنی.
۱۶. گفت خاموش که در پستی مردن به که حاجت پیش کسی بردن.
۱۷. هر درختی را ثمره معین است که به وقتی معلوم به وجود آن تازه آید و گاهی به عدم آن پژمرده شود.
۱۸. کدام عبارت مسجع است؟
  - (۱) ساز نخوت و غرور بشکن و ترفّع و تقدّم بگذار و کودک‌وار به زانوی تعلّم بنشین.
  - (۲) آن روز گل بودم، می‌گریختم؛ امروز دل شدم، درمی‌آویزم.
  - (۳) ملائکه نمی‌دانستند که این چه مجموعه‌ای است تا ابلیس پرتلییس گرد او طواف می‌کرد.

پاسخ تشریحی پرسش‌های تهرینی

۱. منت خدای را عزوجل که طاعتش موجب قربت است و به شکر انداش مزید نعمت [درست].
۲. باران رحمت بی حسابش همه را رسیده و خوان نعمت بی دریغش همه جا کشیده.
۳. از جمله نام‌های حسن یکی جمال است و یکی کمال [درست].
۴. بی آتش قرار ندارد و در آتش وجود ندارد. («قرار» و «وجود»، هم وزن هستند).
۵. شما در گل منگرید در دل بنگرید.
۶. هر نفس که فرومی‌رود مد حیات است و چون برمی‌آید مفرح ذات [است].
۷. میان «گفته» و «بگسترد»، سجع نداریم.
۸. در بهشت از هزار گونه نعمت است و در قرآن از هزار گونه پند و حکمت است.
۹. در بهشت انهار و اشجار است و در قرآن اخبار و اعتبار است.
هم راحت بود هم آفت، هم وفا بود هم جفا.
اینجا دو جمله نداریم پس سجع نداریم.
جهان از شما زیادت دیده‌ام و بار بشر کشیده‌ام.
- ۴ = «عمر» و «مال» هم وزن هستند: عمر: ع (۱) + مُ (۱) + م (۱) + ر (۱) // مال: م (۱) + ا (۲) + ل (۱) = ۴
و این دو واژه هم وزن در پایان دو قرینه سخن آمده‌اند ← ارکان سجع هستند^۱. (حذف «است» مشکلی برای سجع در این عبارت پدید نمی‌آورد.)
- «مال» و «سال» وزن یکسان دارند و در حروف پایانی (و بیش‌تر) نیز مشترکند ← ارکان سجع^۲ هستند.
«نهفتنی» و «گفتنی» تعداد هجای یکسان ندارند، پس هم وزن نیستند اما در حرف آخر و بیش‌تر یکسان هستند^۳ (حذف «است» پس از «گفتنی» مشکلی برای سجع پدید نیاورده است.)
«خاموش» و «حاجت» آخرین واژه‌های غیر تکراری پایان دو جمله نیستند پس نمی‌توانند ارکان سجع باشند.
(«مردن - بردن» را می‌توان واژه‌های سجع دانست.)
- «آید» و «شود» هم وزن نیستند. اشتراکشان فقط در شناسه است ← واژه‌های سجع نیستند.
۱۸. عبارت «۱» سجع دارد:
- بشکن - بگذار - بنشین. سه فعل پایان جمله‌ها هستند. «بگذار» و «بنشین» وزن یکسانی دارند:
بگذار: ب / گ / دار = ۱+۱ / ۱+۱ / ۱+۲+۱
بنشین: ب / ن / شین = ۱+۱ / ۱+۱ / ۱+۲+۱
۱۹. **گزینہ**
- در مورد «ب» و «ه» واژه‌هایی که در حرف آخر مشترکند (پس از حذف شناسه‌ها) در پایان دو جمله آمده است.
۲۰. **گزینہ**
- این جا واژه‌های سجع فقط هم وزن هستند، اما در حرف آخر مشترک نیستند.

۱. به این نوع سجع متوازن می‌گویند.۲. به این نوع سجع متوازی می‌گویند. (مربوط به رشته انسانی است.)۳. به این نوع سجع مطرف می‌گویند. (مربوط به رشته انسانی است.)

سؤالات آرایه، امتحان نهایی خرداد ماه ۱۴۰۴

امتحان نهایی

- سال یازدهم

۱. در بیت زیر «مشبه» کدام واژه است؟
چو لشکر گرد بر گردش گرفتند / چو کشتی، بادپا در رود افکند!
۲. با توجه به شعر زیر به سؤالات پاسخ دهید
«از شعله به خاطر روشنایش / سپاسگزاری کن / اما چراغدان را هم / که همیشه صبورانه، در سایه میایستد از یاد مبر»
الف) «شعله» نماد چیست؟
ب) یک «کنایه» پیدا کنید.
۳. «مجاز» به کار رفته در بیت زیر، چه مفهومی دارد؟
«همی برخروشید و فریاد خواند / جهان را سراسر، سوی داد خواند»
۴. اگر بخواهیم قالب چهارپاره را ترسیم کنیم، انتخاب کدام واژه از داخل کمانک، برای قافیه هر بیت، به ترتیب صحیح می‌باشد؟
الف) به یاری خواهم از آن سوی دریا / سوارانی زره پوش و (مهینا / کمانگیر)
ب) دمار از جان این غولان کشم / سخت بسوزم خانمان هاشان به (شمشیر / بخت)
الف) (ب)
۵. با توجه به عبارت زیر آرایه درست را از داخل کمانک انتخاب کنید.
خاک سوگند برداد به عزت و ذوالجلالی حق که مرا مبر. (تشخیص - سجع)
۶. در مصراع دوم بیت زیر، تکرار واج (مصوت) «ب» باعث خلق کدام آرایه ادبی شده است؟
«رو، سر بنه به بالین، تنها مرا رها کن / ترک من خراب شگرده مبتلا کن»
۷. در عبارت زیر آرایه «حسن آمیزی» را مشخص کنید.
خاله‌ام با ذوق لطیفی که داشت، مرا نخستین بار از طریق سعدی با شعر شاهکار آشنا نمود.
۸. در بیت «شغال نگون بخت را شیر خورد / بماند آنچه رویاه از آن سیر خورد»، واژه‌های قافیه سبب خلق چه آرایه ادبی شده‌اند؟
۹. کدام یک از زمینه‌های حماسه در بیت زیر وجود دارد؟
«چو ضحاک بر تخت شد شهریار / بر او سالیان انجمن شد هزار»
۱۰. در جدول زیر برای هریک از موارد ستون «الف» یک آرایه مناسب از ستون «ب» انتخاب کنید. (یک مورد در ستون «ب» اضافی است)

ستون «الف»	ستون «ب»
الف) چون او را در بند بلا بسته دید، زهاب دیدگان بگشاد و بر رخسار، جوی‌ها براند	۱ - متناقض نما

پاسخ‌نامه سؤالات آرایه، شبه‌نهایی سال یازدهم، خرداد ماه ۱۴۰۴

پاسخ تشریحی

۱. «ج» (۰/۲۵)
۲. الف: مجاز (۰/۲۵)   ب: کنایه (۰/۲۵)   ج: ایهام (۰/۲۵)   د: استعاره یا مجاز (۰/۲۵)
۳. «کلاس» (۰/۲۵)
مجاز از دانش‌آموزان (۰/۲۵)
۴. «ج» (۰/۲۵)
۵. «الف» یا «بیت‌های سوم و اول» (۰/۲۵)
۶. بار (۰/۲۵)

پاسخ‌نامه سؤالات آرایه، امتحان نهایی خرداد ماه ۱۴۰۴

پاسخ تشریحی

۱. «بادپا» یا «اسب» (۰/۲۵)
۲. الف) «سود و برخورداری‌ها» یا «داشته‌های در معرض دید ما» (۰/۲۵)   ب) در سایه ایستادن (۰/۲۵)
۳. مردم (۰/۲۵)
۴. الف) کمان‌گیر (۰/۲۵)   ب) شمشیر (۰/۲۵) (به نوشتن هر دو مورد با هم نمره تعلق می‌گیرد و نه یک مورد)
۵. تشخیص (۰/۲۵)
۶. واج‌آرایی (۰/۲۵)
۷. ذوق لطیف (۰/۲۵)
۸. «جناس ناهمسان» یا «جناس» (۰/۲۵)
۹. «خرق عادت» (۰/۲۵)
۱۰. الف) «۳» یا «استعاره» (۰/۲۵)   ب) «۱» یا «متناقض‌نما» (۰/۲۵)
۱۱. الف) جناس همسان (۰/۲۵)   ب) پارادوکس (۰/۲۵)   ج) تشبیه (۰/۲۵)
۱۲. الف) ادعای چیزی داشتن (۰/۲۵)   ب) استعاره (۰/۲۵)   ج) ایهام (۰/۲۵)   د) تلمیح (۰/۲۵)
۱۳. الف) ۲ یا حسن تعلیل (۰/۲۵)   ب) ۴ یا ایهام (۰/۲۵)
- ج) ۱ یا حس‌آمیزی (۰/۲۵)   د) ۳ یا نماد (۰/۲۵)
۱۴. الف) مجاز (۰/۲۵)   ب) استعاره یا تشبیه (۰/۲۵)
۱۵. ملّی یا قومی (۰/۲۵)
۱۶. الف) مستمع، صاحب سخن را بر سر کار آورد / غنچهٔ خاموش، بلبل را به گفتار آورد (۰/۲۵)